

EUROPEAN
HERITAGE
DAYS 2001

ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ
ΗΜΕΡΕΣ
ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ
ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ 2001

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Ευρώπη, μια κοινή κληρονομιά

Το Μπεζεστένι και οι Αγορές της Λάρισας από τα αρχαία έως τα νεότερα χρόνια

ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ
ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ

Με την οικονομική υποστήριξη του Υπουργείου Πολιτισμού
και με την ευγενική Χορηγία του ΕΜΠΟΡΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΛΑΡΙΣΑΣ

Διοργάνωση:
7η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΛΑΡΙΣΑΣ

ΔΗΜΟΣ ΛΑΡΙΣΑΙΩΝ
ΑΝΤΙΔΗΜΑΡΧΙΑ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΑΡΙΣΑΣ

ΑΠΟ ΤΙΣ ΑΝΤΑΛΛΑΓΕΣ
ΤΩΝ ΑΓΑΘΩΝ
ΣΤΙΣ ΣΥΝΑΛΛΑΓΕΣ
ΣΤΟ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

ΛΑΡΙΣΑ
21-23 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ
2001

ΤΟ ΜΠΕΖΕΣΤΕΝΙ
ΚΑΙ ΟΙ ΑΓΟΡΕΣ ΤΗΣ ΛΑΡΙΣΑΣ
ΑΠΟ ΤΑ ΑΡΧΑΙΑ
ΕΩΣ ΤΑ ΝΕΟΤΕΡΑ ΧΡΟΝΙΑ

Α. Στοιχεία για τις αγορές και την οικονομία της Λάρισας κατά την αρχαιότητα.

Γιώργος Τουφεξής - Στέλλα Κατακούτα

Β. Το μπεζεστένι και η περιοχή του λόφου του Φρουρίου στο Βυζάντιο και την περίοδο της Οθωμανικής κατοχής.

Σταυρούλα Σδρόλια

Γ. Η αγορά στη Λάρισα κατά τους νεότερους χρόνους.

Λίνα Μουσιώνη

Α.

Η πεδιάδα της Λάρισας στη Νεολιθική Εποχή και στην Εποχή του Χαλκού. Στοιχεία της οικονομικής ζωής

Η εύφορη θεσσαλική πεδιάδα προσέφερε τις ευνοϊκότερες συνθήκες για την εγκατάσταση των πρώτων γεωργοκτηνοτρόφων στα μέσα περίπου της 7ης χιλιετίας π.Χ., στη λεγόμενη Αρχαιότερη Νεολιθική περίοδο. Σε μερικές εκατοντάδες υπολογίζονται οι οικισμοί που χρονολογούνται σε όλη τη διάρκεια της Νεολιθικής Εποχής (6.500-3.200 π.Χ.) και της Εποχής του Χαλκού (3.200-1.100 π.Χ.). Οι οικισμοί αυτοί είναι διασπαρμένοι στην πεδιάδα και στους χαμηλούς λόφους και έχουν τη χαρακτηριστική μορφή χαμηλών εξάρσεων του εδάφους, γνωστών στη Θεσσαλία ως «μαγούλες», σχηματίστηκαν δε από τη συσσώρευση των διαδοχικών επιχώσεων κατοίκησης στην ίδια θέση.

Η ευνοϊκή τοποθεσία της αρχαίας Λάρισας στις όχθες του Πηνειού ποταμού, είχε επιλεγεί για κατοίκηση ήδη από τους προϊστορικούς χρόνους. Η ακρόπολη της αρχαίας πόλης, στο λόφο του Αγίου Αχιλλείου, απλώνεται πάνω σε έναν μεγάλο προϊστορικό οικισμό, ο οποίος, σύμφωνα με τις ανασκαφικές μαρτυρίες, κατοικείται σε όλη τη διάρκεια της Εποχής του Χαλκού. Στη Μυκηναϊκή μάλιστα περίοδο, ο οικισμός φαίνεται ότι επεκτείνεται προς Α. μέ-

χρι το Γενικό Νοσοκομείο και προς Ν. μέχρι την Κεντρική Πλατεία της πόλης, όπως υποδεικνύουν πρόσφατες ανασκαφικές έρευνες. Αλλά και στην ευρύτερη περιοχή της σημερινής πόλης και του Δήμου Λάρισας, έχουν εντοπιστεί τουλάχιστον άλλοι εννέα οικισμοί, κυρίως της Νεολιθικής αλλά και της Εποχής του Χαλκού.

Η νεολιθική οικονομία ήταν γεωργοκτηνοτροφική αλλά ανάμεσα στους νεολιθικούς οικισμούς αναπτύσσονταν οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις και πραγματοποιούνταν ανταλλαγές, που είχαν ιδιαίτερη σημασία. Βασική επιδίωξη ήταν η διασφάλιση της επιβίωσης των νεολιθικών οικισμών σε περιόδους κρίσης, όπως π.χ. η καταστροφή της σοδειάς από αντίξοες καιρικές συνθήκες, ο αφανισμός των κοπαδιών κ.λ.π. Οι σχέσεις αυτές και οι ανταλλαγές πραγματοποιούνταν σε ενδοκοινοτικό επίπεδο ανάμεσα στα νοικοκυριά ενός οικισμού και σε διακοινοτικό επίπεδο, ανάμεσα σε οικισμούς γειτονικών αλλά και ευρύτερων περιοχών. Οι ανταλλαγές διαπιστώνονται αρχαιολογικά σε διάφορες κατηγορίες προϊόντων με «συμβολικό» περιεχόμενο, όπως αγγεία, ειδώλια, κοσμήματα (κοσμήματα από το αιγαιακό όστρεο *Spondylus Gaederopus* εξαπλώνονται έως τα Βαλκάνια και την Κεντρική Ευρώπη) ή αφορούσαν τη διακίνηση υλών και εργαλείων (οψιανός από τη Μήλο, ποικιλίες πυριτόλιθου κ.λ.π.). Κάποιες κατηγορίες θεσσαλικών νεολιθικών αγγείων φαίνεται ότι παράγονταν σε συγκεκριμένα εργαστήρια αλλά κυκλοφορούσαν σε ευρύτερη περιοχή της Θεσσαλίας ή και πέρα από αυτήν. Όπως π.χ. η χαρακτηριστική γκρίζα κεραμική των αρχών της Νεότερης Νεολιθικής περιόδου (κεραμική «τύπου Τσαγγλιού»), η οποία φαίνεται ότι επιχωριάζει κυρίως στη δυτική θεσσαλική πεδιάδα αλλά εξαγόταν προς Ν. μέχρι την Κόρινθο. Αντιθέτως, η μαύρη στιλβωμένη κεραμική «τύπου Λάρισας», επίσης των αρχών της Νεότερης Νεολιθικής περιόδου, ήταν ευρέως διαδεδομένη στον ελλαδικό χώρο, αλλά στη Θεσσαλία η πυκνότητά της ήταν μεγαλύτερη στην ανατολική θεσσαλική πεδιάδα. Οι ανταλλαγές, ωστόσο, θα μπορούσαν να περιλαμβάνουν, και διακίνηση βασικών αγαθών επιβίωσης που δεν μπορούν να ανιχνευτούν αρχαιολογικά, όπως τρόφιμα, ζώα ή ακόμη και συντρόφους, ανθρώπινη εργασία κ.λ.π.

Στις πρώιμες φάσεις της Εποχής του Χαλκού, η οικονομία δε διέφερε σε γενικές γραμμές από τη Νεολιθική Εποχή και οι σχέσεις και ανταλλαγές μεταξύ των οικισμών εξακολουθούσαν να έχουν σημαντικότατο ρόλο. Ωστόσο, οι οικονομικές και κοινωνικές

διεργασίες αυτής της εποχής, ευνόησαν σταδιακά την εμφάνιση πιο ισχυρών κοινωνικών ομάδων που αποκρυσταλλώθηκαν στις ιεραρχημένες Μυκηναϊκές κοινωνίες. Ιδιαίτερα στη Μυκηναϊκή εποχή, οι ανταλλαγές είχαν το χαρακτήρα οργανωμένου και εκτεταμένου εμπορίου, το οποίο ελεγχόταν από τους άρχοντες, όπως άλλωστε και το σύνολο της οικονομικής ζωής. Την εποχή αυτή φαίνεται ότι η Θεσσαλία βρισκόταν στην περιφέρεια του Μυκηναϊκού κόσμου. Ωστόσο, πρόσφατες ανασκαφικές έρευνες στο Διμήνι, στο μυχό του Παγασητικού κόλπου, απεκάλυψαν τμήμα ανακτόρου που παρουσιάζει ομοιότητες με τα αντίστοιχα ανακτορικά συγκροτήματα της Νότιας Ελλάδας.

Τουφεξής Γεώργιος
Αρχαιολόγος

Από την απλή ανταλλαγή αγαθών στο νόμισμα

Παρά τα μειονεκτήματα που παρουσίαζε η μέθοδος της απλής ανταλλαγής προϊόντων, αυτή συνεχίστηκε για αρκετό χρονικό διάστημα κατά τους πρώτους ιστορικούς χρόνους. Σε μια προσπάθεια βελτίωσης του τρόπου συναλλαγής, ο άνθρωπος αναζήτησε και βρήκε ένα μέτρο σχετικά σταθερό και κοινά αποδεκτό, τα βοσκήματα. Στα ομηρικά έπη ως μέτρο αξίας αναφέρεται «ὁ βούς». Η σημαντική εφεύρεση της ζυγαριάς και η ευρεία διάδοσή της στις παρόχθιες περιοχές του Νείλου, στη Παλαιστίνη και στους Φοίνικες με τη παράλληλη χρήση των μετάλλων στη θέση των ζώων, απλούστευσε ουσιαστικά τις εμπορικές συναλλαγές. Τα μέταλλα χύνονταν στους τόπους παραγωγής τους σε ορισμένα σχήματα ακατέργαστων πλίνθων συγκεκριμένου βάρους. Συχνά τους έδιναν το σχήμα πελέκεων, τριπόδων, λεβήτων, που πολύ εύστοχα έχουν χαρακτηριστεί ως «σκεύη-νομίσματα». Στο βασιλιά του Άργους, Φεΐδωνα αποδίδεται από ορισμένους μελετητές η καθιέρωση στα τέλη του 8ου αι. π.Χ. της χρήσης του μετάλλου ως νόμισμα με τη μορφή σιδερένιων οβελών. Οι οβελοί μιμούνταν τους μαγειρικούς οβελούς, δηλ. τις σούβλες και καθώς η χρήση τους ήταν ευρέως διαδεδομένη, επικράτησαν εύκολα και ως μέσο συναλλαγής. Το πάχος των οβελών ήταν τόσο μικρό, ώστε κάποιος στην παλάμη του ήταν δυνατό να κρατήσει ταυτόχρονα έξι. Οι σιδερένιοι οβελοί αποτελούν τον πραγματικό πρόδρομο του νομίσματος. Από τη λέξη δράττω (=αδράχνω) προήλθε η δραχμή, της οποίας το βάρος από περιοχή σε περιοχή διέφερε ανάλογα με το σταθμητικό κανόνα που επικρατούσε σε αυτήν, ενώ από τον οβελό ο οβολός, η βασική νομισματική μονάδα, που έγινε γενικά αποδεκτός σε όλο τον ελλαδικό χώρο ως το 1/6 της δραχμής.

Στην περιοχή του ανατολικού Αιγαίου, και συγκεκριμένα στην Ιωνία και τη Λυδία, σύμφωνα με τη νεότερη έρευνα, προς τα τέλη του 7ου αι. π.Χ., έγιναν οι πρώτες απόπειρες για την κοπή νομι-

σμάτων. Ανεξάρτητα αν η πατρότητα της καινοτομίας είχε λυδική ή ελληνική προέλευση, η εξέλιξη της νομισματοκοπίας είναι αδιαμφισβήτητο έργο της ελληνικής διάνοησης. Οι πρώτες νομισματικές εκδόσεις ήταν από ήλεκτρο, ένα φυσικό κράμα χρυσού και αργύρου. Αργότερα χρησιμοποιήθηκε κυρίως ο άργυρος αλλά και ο χρυσός, και τέλος ο χαλκός για την ικανοποίηση τοπικών συναλλαγών από τον 4ο αι. π.Χ. και μετά. Στην περιορισμένη μεταλλική επιφάνεια των νομισμάτων οι καλλιτέχνες - χαράκτες, εμπνεόμενοι από το πλούσιο θεματολόγιο της μυθολογίας του ελληνικού πανθέου, αλλά και από το φυσικό περιβάλλον, και ακολουθώντας τις περισσότερες φορές τα σύγχρονα καλλιτεχνικά ρεύματα, δημιούργησαν μικρά σε μέγεθος αλλά όχι σε αξία έργα τέχνης. Το αρχαίο ελληνικό νόμισμα είναι στενά συνδεδεμένο, τουλάχιστον μέχρι την ελληνιστική περίοδο, με το θείο. Κάθε πόλη επιλέγει να χαράξει στα νομίσματά της κατά κύριο λόγο τη θεότητα που την προστατεύει ή τα ιερά σύμβολα αυτής. Τοπικά προϊόντα, πηγή πλούτου και ευημερίας για την πόλη, ή η γραφική παράσταση του ονόματός της αποτελούν δύο ακόμα θεματικές κατηγορίες των τύπων που εικονογραφούν τα νομίσματα. Τα ίδια σύμβολα με τα νομίσματά της χρησιμοποιεί κατά κανόνα και στα επίσημα σταθμιά της, που είχαν σχήμα συνήθως πλακοειδές και ήταν κατασκευασμένα από μόλυβδο και σπανιότερα από χαλκό.

Τον 11ο αι. π.Χ. τα θεσσαλικά φύλα μετακινήθηκαν προς τις πεδινές εκτάσεις της Θεσσαλίας, όπου εγκαταστάθηκαν και ενσωμάτωσαν όσους από τους γηγενείς κατοίκους είχαν παραμείνει. Η ανάμειξη παλαιών και νέων στοιχείων δημιούργησε μια νέα πολιτιστική ταυτότητα. Οι Θεσσαλοί οργάνωσαν το

κράτος τους, διηρημένο σε τέσσερις φυλετικές - διοικητικές ενότητες τις τετραρχίες. Το πολίτευμά τους ήταν αυστηρά ολιγαρχικό και την εξουσία μονοπωλούσαν τα μέλη ορισμένων αριστοκρατικών γενών: οι Αλευάδες της Λάρισας, οι Σκοπάδες της Κραννώνας, οι Εκεκρατίδες και οι Δασοχίδες της Φαρσάλου. Ήταν αυτοί που κατείχαν και το μεγαλύτερο μέρος της γης με αριθμό «πενέστων» (=δουλοπάροικων) που το καλλιεργούσε. Πλάι σ'αυτούς οι ελεύθεροι βιοτέχνες και οι έμποροι αποτελούσαν τη μειοψηφία. Η οικονομία της αρχαίας Θεσσαλίας, προ-

ϊόν της συγκεκριμένης πολιτικής και κοινωνικής οργάνωσης, υπήρξε πάντα καθαρά αγροτική. Οι θεσσαλικές πόλεις άρχισαν να κόβουν δικά τους νομίσματα μόλις μετά τους Περσικούς πολέμους, το 479 π.Χ., και μόνο η Λάρισα είχε εκδώσει νομίσματα πριν ή κατά τη διάρκεια των Μηδικών. Το θεσσαλικό νόμισμα δεν κυκλοφόρησε ευρέως έξω από τον τόπο παραγωγής του και προοριζόταν βασικά για την κάλυψη των τοπικών αναγκών. Ο ίππος, σύμβολο της ισχύος των αριστοκρατικών γενών, απεικονίσθηκε επανειλημμένα στα θεσσαλικά νομίσματα να βόσκει, να τριποδίζει, να καλπάζει ή μαζί με τον ιππέα του, σαφής αναφορά στο φημισμένο θεσσαλικό ιππικό.

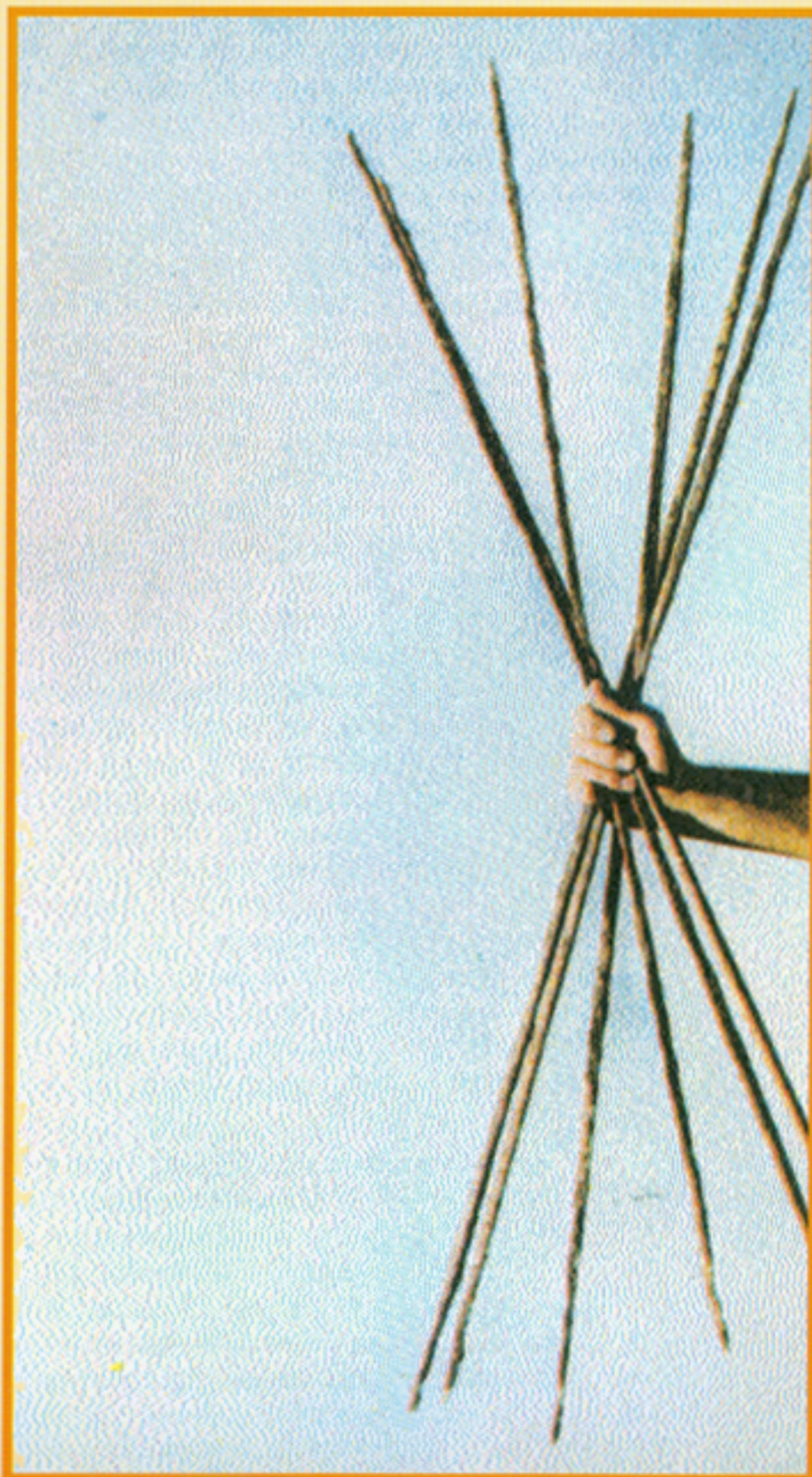
Λίγα στοιχεία διαθέτουμε έως τώρα για τη θέση των εμπορικών αγορών σε αρχαίες θεσσαλικές πόλεις που έχουν πραγματοποιηθεί ανασκαφές, αποτέλεσμα κυρίως της διαχρονικής κατοίκησης. Συγκεκριμένα για τη Λάρισα, πιστεύεται με βάση σποραδικά ευρήματα ότι αυτή τουλάχιστον στα ελληνιστικά και ρωμαϊκά χρόνια, εκτεινόταν στους νοτιοανατολικούς πρόποδες του λόφου της Ακρό-

ΙΙΙΤΑΡΧΟΣΚΑΥ

πολης, σημερινό Φρούριο, μεταξύ των οδών Κύπρου, Ελ. Βενιζέλου, Ερμού και Οδ. Ανδρούτσου, όπου και στα νεότερα χρόνια χτυπούσε η καρδιά του εμπορικού κέντρου της πόλης.

Στέλλα Κατακούτα
Αρχαιολόγος

Β.

Το Μπεζεστένι. Ιστορική εισαγωγή. Ο Λόφος του Φρουρίου στα βυζαντινά και τα νεότερα χρόνια

Το μπεζεστένι είναι μία σκεπαστή αγορά, που κτίσθηκε από τους Οθωμανούς στην πρώτη Τουρκοκρατία και δεσπόζει έκτοτε στο πλέον κεντρικό σημείο της πόλης, που ονομάζεται μέχρι σήμερα λόφος του Φρουρίου. Στην ονομασία αυτή συνέβαλε σίγουρα το εντυπωσιακό και καλοκτισμένο κτίριο του μπεζεστενίου, που μοιάζει με φρούριο και χρησιμοποιήθηκε μέχρι πρόσφατα ως οχυρό. Η θέση της Λάρισας, στο κέντρο μιας μεγάλης πεδιάδας, μπορεί να ερμηνεύσει τον κεντρικό ρόλο που διαδραμάτιζε σε όλες τις εποχές η περιοχή αυτή, το μοναδικό ύψωμα που διαθέτει η πόλη. Εδώ βρισκόταν στην αρχαία περίοδο η Ακρόπολη, σημαντικοί ναοί, καθώς και το αρχαίο θέατρο, που σώζεται μέχρι σήμερα. Στην ίδια θέση βρίσκονταν, σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, η ακρόπολη και το δηροσκευτικό κέντρο της βυζαντινής πόλης, που είχε περιορισθεί σε έκταση, σε σχέση με την αρχαία. Σε σωστικές ανασκαφές των τελευταίων χρόνων έχουν αποκαλυφθεί μικρά λείψανα της οχύρωσης, για την οποία είναι γνωστό από τις πηγές ότι ανακαινίσθηκε από τον Ιουστινιανό, και περιέκλειε μικρή έκταση γύρω από το λόφο.

Στα νότια του μπεζεστενίου έχει ανασκαφεί μία τρίκλιτη παλαιохριστιανική βασιλική, που μπορεί να ταυτισθεί με το μητροπολιτικό ναό της πόλης, ο οποίος κτίσθηκε τον 6ο αιώνα πάνω στον τάφο του Αγίου Αχιλλίου, του πρώτου μητροπολίτη της. Στην ευρύτερη περιοχή προς ανατολάς, αποκαλύπτονται σε πρόσφατες έρευνες τα θεμέλια μεγάλων βυζαντινών οικοδομημάτων, μεταξύ των οποίων μία εκκλησία και ένα λουτρό. Επειδή δεν υπάρχουν ίχνη μεταγενέστερων κτιρίων, μπορεί να υποθέσει κανείς ότι ο χώρος αυτός εξαιρέθηκε από την ευρύτατη οικιστική πολιτική των Οθωμανών και αποτέλεσε ελεύθερη έκταση, πιθανόν ανοιχτή αγορά, όπως ήταν μέχρι τελευταία. Αμέσως μετά την Οθωμανική κατάκτηση της Λάρισας, θα πρέπει να κατεδαφίσθηκε ο βυζαντινός ναός του Αγίου Αχιλλίου, ώστε να μην εμποδίζει την ελεύθερη ανάπτυξη του εμπορίου γύρω από το μπεζεστένι, και παραχωρήθηκε στους χριστιανούς χώρος στη δυτική άκρη του λόφου, για ανέγερση νέου ναού, στη θέση όπου βρίσκεται μέχρι σήμερα ο μητροπολιτικός ναός της πόλης. Η περιοχή του λόφου του Φρουρίου αποτελούσε τον Τρανό Μαχαλά, τη μοναδική ελληνική συνοικία στην πρώιμη Τουρκοκρατία, όπου σύμφωνα με την παράδοση, έμεναν οι Λαρισαίοι που παραδόθηκαν με συνθήκη, ενώ το υπόλοιπο τμήμα της πόλης ερημώθηκε και ανασυνοικίσθηκε από τους Οθωμανούς. Στις νότιες πλαγιές του λόφου αναπτύχθηκε η αγορά (τσαρσί), σε άμεση σχέση με το μπεζεστένι, ενώ στον ίδιο χώρο αναφέρεται στις πηγές και το παζάρι, χωρίς να είναι βέβαιο αν γινόταν από παλιά με τη μορφή που έφθασε έως τις μέρες μας (υπαίθρια αγορά της Τετάρτης, έξω από το μπεζεστένι).

Αρχιτεκτονική περιγραφή

Το μπεζεστένι είναι ένα ορθογώνιο κτίριο διαστάσεων 30X20 μ., κτισμένο στο ψηλότερο σημείο του λόφου, όπου πιθανότατα θα ήταν η βυζαντινή ακρόπολη. Κτίσθηκε με οικοδομικό υλικό παλαιότερων κτιρίων, μεγάλους ορθογώνιους λίθους και τμήματα κίωνων, όπως άλλωστε συνέβη με όλα τα μεγάλα οθωμανικά κτίρια, κυρίως τζαμιά και άλλα ευαγή ιδρύματα, που πρώτος ίδρυσε ο κατακτητής της πόλης Τουραχάν μπέης και συνέχισαν οι απόγονοί του. Όπως συνηθίζεται στην επίσημη αρχιτεκτονική της πρώιμης Τουρκοκρατίας, η τοικοδομία ακολουθεί το αμελές πλινθοπερίκλειστο σύστημα, δηλαδή περιέχει σε σημαντικό ποσοστό επεξεργασμένους δόμους περιβαλλόμενους από πλίνθους, σε αρκετά κανονικές στρώσεις και αρκετά κεραμοπλαστικά κοσμήματα. Η ίδια τοικοδομία παρατηρείται και στο μοναδικό σωζόμενο παλιό τζαμί της Λάρισας, το Μπαϊρακλί, στη νοτιοανατολική πλευρά του λόφου, που βρισκόταν στο κέντρο της αγοράς. Στη στέψη του μπεζεστενίου διακρίνονται λείψανα οδοντωτής ταινίας, που θα περιέτρεχε κάποτε όλο το οικοδόμημα, κάτω ακριβώς από την ανωδομή. Σήμερα δεν έχει στέγη και ο εσωτερικός χώρος, διαστάσεων 27X17 μ., χρησιμοποιείται προσωρινά ως αποθήκη αρχαίων της 7ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, μέχρι την ολοκλήρωση του Μουσείου.

Υπάρχουν τρεις εισοδοί, τοξωτής μορφής, στη νότια, την ανατολική και τη δυτική πλευρά, από τις οποίες οι δύο τελευταίες εί-

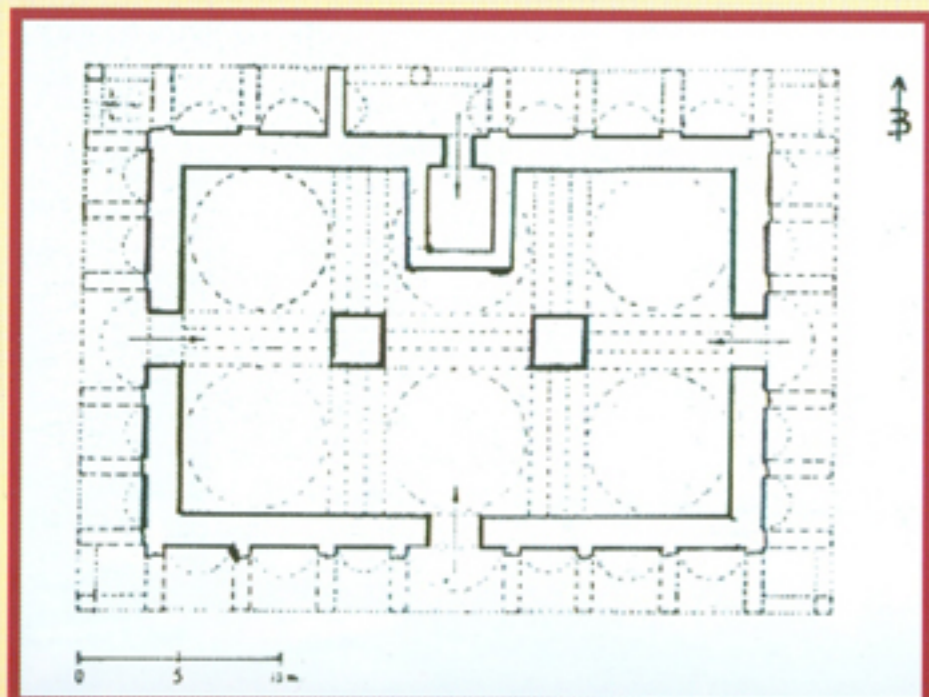

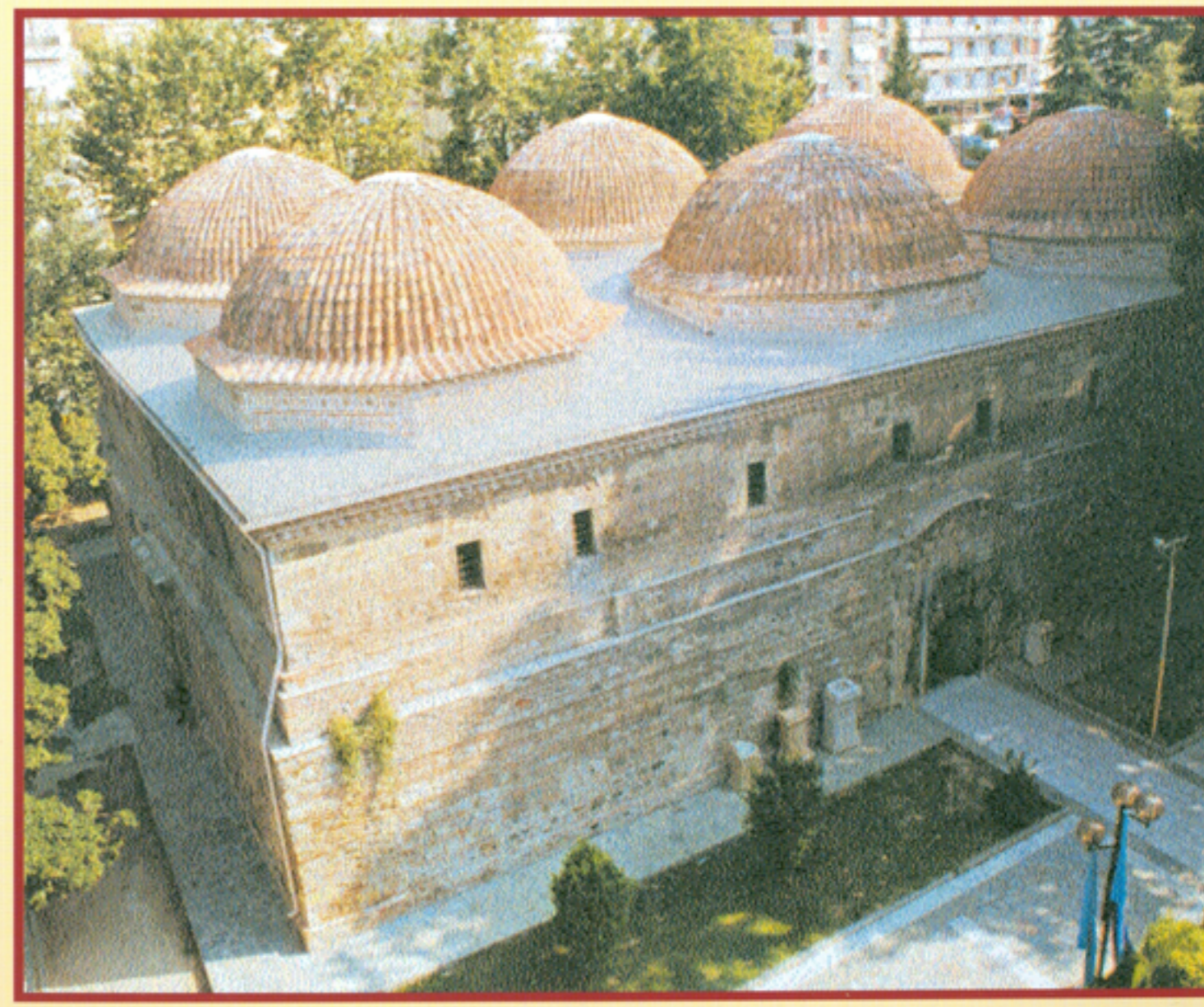
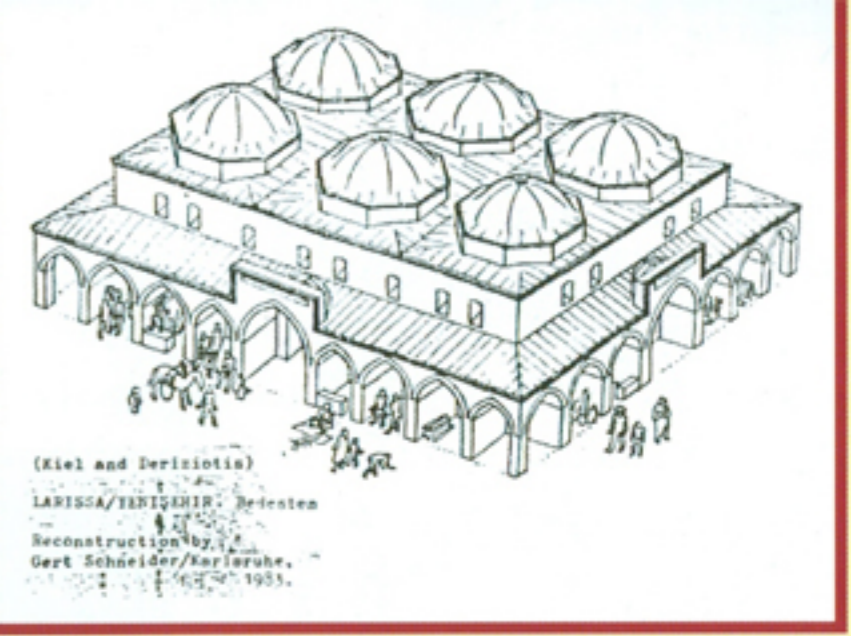
ναί φραγμένες. Στο κέντρο της βορεινής πλευράς υπάρχει κλειστός ορθογώνιος χώρος, πλάτους 3,55 μ., που δεν επικοινωνεί με το εσωτερικό του κτίσματος, αλλά μόνον εξωτερικά με μικρή χαμηλή πόρτα και θεωρείται ότι χρησίμευε ως θησαυροφυλάκιο. Ο περιβάλλον χώρος του μνημείου βρίσκεται σήμερα σε χαμηλότερο επίπεδο και η επικοινωνία εξασφαλίζεται με μικρή κλίμακα, που έχει κτισθεί μπροστά στη νότια είσοδο, αυτήν που βλέπει προς την πόλη.

Προσπάθεια αποκατάστασης

Σύμφωνα με τη σχεδιαστική αποκατάσταση που πραγματοποίησε ο αρχιτέκτονας Gert Schneider και δημοσιεύθηκε στο άρθρο των Κ. Machiel και Λ. Δεριζιώτη, το μπεζεστένι της Λάρισας έφερε θολωτή στέγαση αποτελούμενη από έξι θόλους, πλινθόκτιστους και εξωτερικά σκεπασμένους με μολύβι. Οι θόλοι αυτοί στηρίζονταν σε δύο ογκώδεις πεσσούς, διαστάσεων 2.70X2.70 μ., με τη βοήθεια σφαιρικών τριγώνων. Οι εξωτερικές πλευρές του μνημείου περιβάλλονταν από καμαροσκέπαστα καταστήματα, 19 συνολικά, που παρατάσσονταν ανάμεσα στα μνημειακά πρόπυλα που δημιουργούνταν μπροστά στις εισόδους. Για την αποκατάσταση αυτή

χρησιμοποιήθηκαν ως βάση τα λοιπά γνωστά κτίρια του είδους και ειδικά τα δύο μοναδικά στον ελληνικό χώρο μπεζεστένια της Θεσσαλονίκης και των Σερρών. Ειδικά με το τελευταίο, που έχει επισκευασθεί και λειτουργεί σήμερα ως Αρχαιολογικό Μουσείο, το μπεζεστένι της Λάρισας παρουσιάζει μεγάλη τυπολογική ομοιότητα, έχει τις ίδιες περίπου διαστάσεις και θα πρέπει να κτίσθηκαν την ίδια χρονική περίοδο.

Το κτίριο αναφέρεται για πρώτη φορά στην οθωμανική απογραφή του 1506 ανάμεσα στα βακουφικά κτίσματα του Ομέρ μπέν, γιου του κατακτητή της Θεσσαλίας Τουραχάν, με εισόδημα 5.000 ακτσέδων. Επειδή δεν μνημονεύεται στο αφιερωτήριο έγγραφο του Ομέρ του 1484, με τα ευαγή ιδρύματα του ίδιου, μπορεί να οδηγηθεί κανείς βάσιμα σε μια χρονολόγηση μεταξύ του 1484 και 1506 και με αυτήν συμφωνούν και τα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά του κτιρίου. Θα πρέπει να λειτούργησε ως αγορά στο μεγαλύτερο διάστημα της Οθωμανικής περιόδου, αλλά υπάρχουν πολύ λίγες ιστορικές μαρτυρίες, κυρίως ξένων περιηγητών του 17ου και 18ου αιώνα, οι οποίοι εντυπωσιάσθηκαν από την επιβλητικότητα του κτίσματος και τον πλούτο των εμπόρων της Λάρισας. Σημαντικότερη, αν και υπερβολική ως ένα βαθμό, είναι η αναφορά του Τούρκου περιηγητή Εβλιά Τσελεμπή (1668): *«Στην καρδιά της πολιτείας, μέσα στην αγορά και στο παζάρι, βρίσκεται ένα μπεζεστένι, ίδιο φρούριο... που λες κι είναι το καταφύγιο της πόλης και τ' άπαρτο κάστρο της... με πραγμάτειες που αξίζουνε χιλιάδες φορές πióτερο από το θησαυρό της Αιγύπτου»*. Ο ίδιος αναφέρει σε άλλα σημεία ότι η πόλη είχε 880 μαγαζιά όλων των ειδών και οι περισσότεροι κάτοικοι είναι έμποροι,

γι' αυτό ανοιχτοχέρηδες και φιλόξενοι. Παραθέτει περιγραφή της ενδυμασίας τους, στην οποία παρατηρείται μεγάλη πολυτέλεια και ποικιλία υφασμάτων. Αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία γιατί τα μπεζεστένια λειτούργησαν στις μεγάλες πόλεις κυρίως ως αγορές υφασμάτων και επομένως η παρουσία των αγορών αυτού του είδους σε μια πόλη ευνοούσε τις πλούσιες ενδυμασίες. Ο Τσελεμπή αναφέρει ακόμη ότι στους εμπόρους υπερτερούσαν οι Ρωμιοί, ενώ είναι γενικά γνωστό ότι στο συνολικό πληθυσμό υπερείχε το μουσουλμανικό στοιχείο. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ακόμη η φήμη που υπήρχε ότι η Λάρισα ονομαζόταν από παλιά «τόπος των εμπόρων» -πριν την έλευση των Οθωμανών- και ότι ο μυθικός ιδρυτής της πόλης ήταν έμπορος. Το κυριότερο συμπέρασμα που εξάγεται από τις παραπάνω πληροφορίες είναι η μεγάλη οικονομική σημασία της πόλης την περίοδο αυτή, σε σημείο ώστε, σύμφωνα με κάποιες απόψεις, τις πρώτες δεκαετίες του 17ου αιώνα να λειτούργησε και νομισματοκοπείο.

Ο Σουηδός περιηγητής Bjornstahl (1779) είναι ο τελευταίος που αναφέρει τους μολύβδινους θόλους του μπεζεστενίου, ενώ σε κάποια μεταγενέστερη χρονική στιγμή θα πρέπει να καταστράφηκαν (μήπως στο σεισμό του 1781, οπότε καταστράφηκαν και αρκετά τζαμιά;). Ο τελευταίος που αναφέρει το κτίσμα στο 19ο αιώνα είναι ο άγγλος περιηγητής Wordsworth (1839), ενώ σημειώνεται και σε τουρκικό χάρτη του 1827 (Παλιούγκας 2001). Το βέβαιο είναι

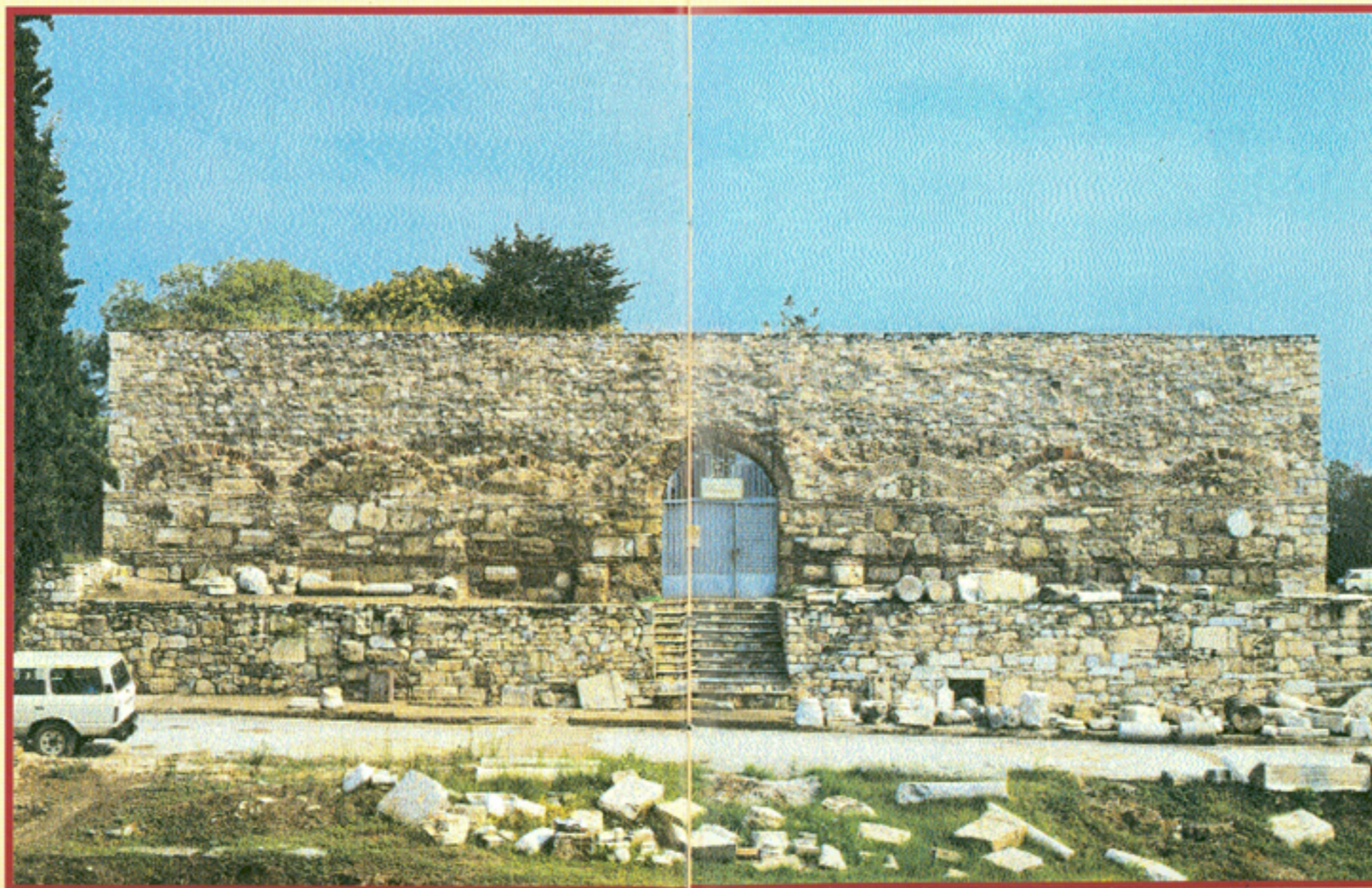

ότι στον αιώνα αυτό το μνημείο δεν είχε πλέον την αρχική του λειτουργία και σε κάποια στιγμή επιχωματώθηκε, ίσως για να χρησιμεύσει ως οχυρό. Παλιοί Λαρισαίοι το θυμούνται ως πυριτιδαποθήκη ως τα τέλη του 19ου αιώνα, και έτσι σημειώνεται στο χάρτη του 1880 που δημοσίευσε ο Ε. Φαρμακίδης («Η Λάρισα», 1926). Στο χάρτη αυτό σημειώνεται δίπλα του και ένα τζαμί με το όνομα Τζαμί Παζάρ. Στο μπεζεστένι υψώθηκε η σημαία του ελληνικού στρατού το 1881 και μάρτυρες της εποχής αναφέρουν ότι από το άνδρηρο που ήταν διαμορφωμένο στην ανωδομή του, προσφερόταν η καλύτερη θέα της πόλης.

Η επιχωμάτωση του εσωτερικού αφαιρέθηκε από την αρχαιολογική υπηρεσία τη δεκαετία του 1970, οπότε αναδείχθηκε ο αρχικός χαρακτήρας του μνημείου και έγιναν οι αναγκαίες στερεωτικές εργασίες.

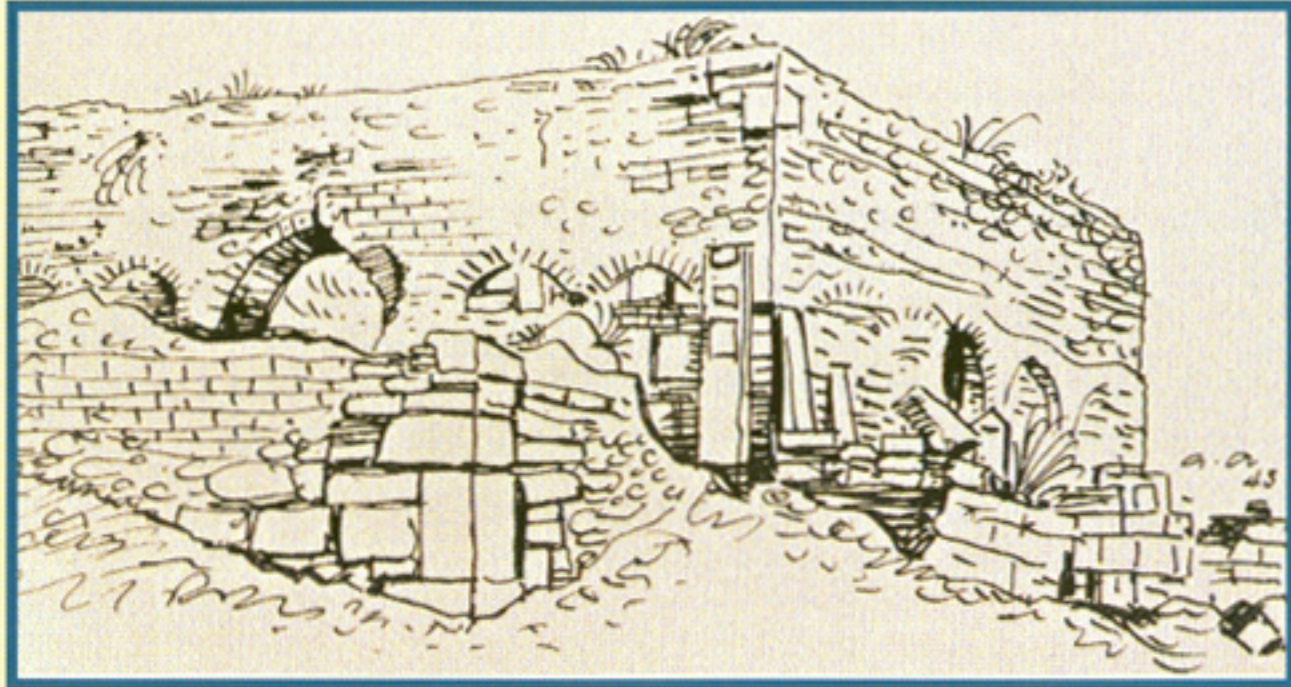
Στοιχεία για τη λειτουργία των μπεζεστενίων

Από τις λίγες διαθέσιμες πληροφορίες και τη σύγκριση με όσα ίσχυαν σε άλλα μπεζεστένια, γίνεται φανερό ότι πρόκειται για ιδιαίτερα σημαντικό κτίριο, που λειτουργούσε ως κέντρο ολόκληρης της αγοράς της πόλης, όχι μόνο χωροταξικά αλλά και οικονομικά, αφού στέγασε υπηρεσίες ελέγχου των συναλλαγών και των ισοτιμιών των νομισμάτων. Είναι άλλωστε γνωστό ότι τα μπεζεστένια λειτούργησαν μόνον σε μεγάλες πόλεις, που υπήρξαν σημαντικά οικονομικά κέντρα. Εκτός από το εμπόριο υφασμάτων, προωδούσαν ακόμη τις πωλήσεις πολύτιμων

λίθων και χρυσίμευαν ως τόπος φύλαξης πολύτιμων αγαθών, καθώς και των περιουσιών των πολιτών, ως είδος δηλαδή σημερινής τράπεζας. Στέγασαν κρατικούς υπαλλήλους επιφορτισμένους με τους ελέγχους της αγοράς και την καλή λειτουργία του κτιρίου. Η εποχή της ακμής τους τοποθετείται κυρίως στο 16ο αιώνα, την κατεξοχήν περίοδο συγκεντρωτισμού στην οθωμανική οικονομία, ενώ αργότερα, με τη χαλάρωση των ελέγχων, μεταβάλλεται και ο αρχικός χαρακτήρας των μπεζεστενίων και παύουν να παίζουν τον κεντρικό ρόλο.

Σταυρούλα Σδρόλια
Αρχαιολόγος

Γ.

Η αγορά στη Λάρισα κατά τους νεότερους χρόνους

Η Λάρισα χαρακτηρίζεται από τους γεωγράφους και περιηγητές πόλη εμπορική. Η έντονη εμπορική δραστηριότητα υποστηρίζεται από την κομβική γεωγραφική θέση και τη σύνδεση της πόλης με τα μεγάλα εμπορικά κέντρα της Ηπείρου, της Μακεδονίας και της Νότιας Ελλάδας, μέσω του χερσαίου κυρίως αλλά και του θαλάσσιου (λιμάνια Καρίτσας και φρουρίου του Βόλου) συγκοινωνιακού δικτύου.

Από νοταριακά έγγραφα της πρώιμης Τουρκοκρατίας φαίνεται πως πολλά καταστήματα και εργαστήρια λειτουργούν στη Λάρισα ήδη από το 15ο αιώνα. Η επαγγελματική τάξη εμφανίζεται ανάλογα αναπτυγμένη και σταδιακά οι συντεχνίες συμμετέχουν αποφασιστικά στη διοίκηση των κοινών της πόλης. Οι εμπορικές δραστηριότητες ασκούνται και ελέγχονται από Οθωμανούς ή εξισλαμισμένους χριστιανούς. Η οικονομική ανασύνταξη του ελληνικού στοιχείου και η συνακόλουθη πολιτιστική του άνοδος που συντελείται σταδιακά από το 17ο αιώνα οδηγεί στη βιοτεχνική και εμπορική έκρηξη του 18ου αιώνα. Η Λάρισα στο διάστημα αυτό διαμορφώνει την εμπορική της φυσιογνωμία, όπου το ελληνικό στοιχείο συνυπάρχει με το οθωμανικό.

2

Το οικονομικό και εμπορικό κέντρο της πόλης κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας ήταν συγκεντρωμένο στο λόφο της αρχαίας ακρόπολης, γνωστού σήμερα με την ονομασία *Φρούριο*. Εκεί βρίσκονταν το Μπεζεστένι (bezesten), που διατήρησε τον εμπορικό του χαρακτήρα μέχρι το 18ο αιώνα, ο χώρος της υπαίθριας εβδομαδιαίας αγοράς (pazar) και η μεγάλη μόνιμη αγορά (çarşı).

Σταδιακά ο εμπορικός πυρήνας της πόλης άρχισε να μετατοπίζεται προς το κέντρο, στη νοτιοανατολική πλευρά του λόφου. Σημαντικό τμήμα της νεότερης αγοράς αποτελούσε το *ξυλοπάζαρο*. Η οργάνωση της αγοράς ακολουθούσε τους τυπικούς κανόνες της εποχής με τα ομοειδή καταστήματα, συνήθως, συγκεντρωμένα σε ένα δρόμο. Τα καζαντζήδικα, στην σημερινή οδό Ανδρούτσου, όπου πωλούνταν τα χάλκινα και ορειχάλκινα είδη, υπενθυμίζουν τοπωνυμικά την παλαιότερη οργάνωση του λαρισαϊκού εμπορίου.

Ήδη από τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα, στην πόλη υπήρχαν καταστήματα που πωλούσαν εισαγόμενα ευρωπαϊκά προϊόντα και είδη πολυτελείας (βιομηχανικά υφάσματα, κρύσταλλα, πορσελάνες κ.ά.) και βρίσκονταν στο νεότερο εμπορικό τμήμα της πόλης, στην οδό Βενιζέλου. Μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, η εμπορική φυσιογνωμία της πόλης στοιχειοθετείται τόσο από καταστήματα που απευθύνονται στο αγροτικό κοινό της υπαίθρου (τσαρουχάδικα, παραδοσιακά υφασματάδικα, μαγεριά κ.ά.) όσο και από εμπορικά με βιομηχανικά είδη και πελάτες αστούς.

Η ετήσια εμποροπανήγυρη της Λάρισας που γινόταν το Σεπτέμβριο, στο «Μεριά» στην αριστερή όχθη του Πηνειού, καθιερώθηκε όψιμα στο τέλος της δεκαετίας του 1880, καθώς η υπάρχουσα μόνιμη αγορά κάλυπτε επαρκώς τις ανάγκες της πόλης και των γύρω περιοχών. Τα δύο εβδομαδιαία παζάρια, την Κυριακή και την Τετάρτη, συγκέντρωναν τα αγαθά της εύφορης θεσσαλικής γης (κνιπευτικά, φρούτα, λάδι, δημητριακά κ.ά.) και συνέχισαν να γίνονται στο χώρο του παλαιού εμπορικού πυρήνα μέχρι τη δεκαετία του 1970. Η περιοχή εξάλλου είναι ακόμη γνωστή ως Τετάρτη. Ταυτόχρονα το παζάρι της Παρασκευής, στην περιοχή του ξυλοπάζαρου, καθώς και οι τακτικές ζωοπανηγύρεις εξασφάλιζαν στην πόλη συνεχή εμπορική κίνηση. Στις περιόδους κρίσης κυρίως, η αγοραπωλησία γινόταν και ανταλλακτικά, χωρίς χρήματα, προϊόν με προϊόν.

Στην πόλη υπήρχαν πολλά χάνια, πανδοχεία για τους ταξιδιώτες και τους εμπόρους που έφερναν από μέρη μακρινά είδη πολυτελείας, γουναρικά, υφάσματα, κοσμήματα και άλλα. Στα χάνια οι ταξιδιώτες έβρισκαν κατάλυμα, φαγητό, νερό, σταυλισμό και τροφή για τα ζώα. Κοντά σ' αυτά υπήρχαν εργαστήρια όπως πεταλωτών, καρποιών κ.ά. για τις επιδιορθώσεις των μέσων μεταφοράς της εποχής. Η θέση τους ήταν στην είσοδο της πόλης, κοντά στο ποτάμι, για να εξασφαλίζουν το νερό στα ζώα.

Η Λάρισα στις αρχές του 21ου παραμένει «πόλη εμπορική», και διατηρώντας ελάχιστα ενδυμήματα της παλαιότερης φυσιογνωμίας της, εκτείνει διαρκώς το εμπορικό βλέμμα της πέρα από τον τοπικό χώρο και στο υπερτοπικό Διαδίκτυο.

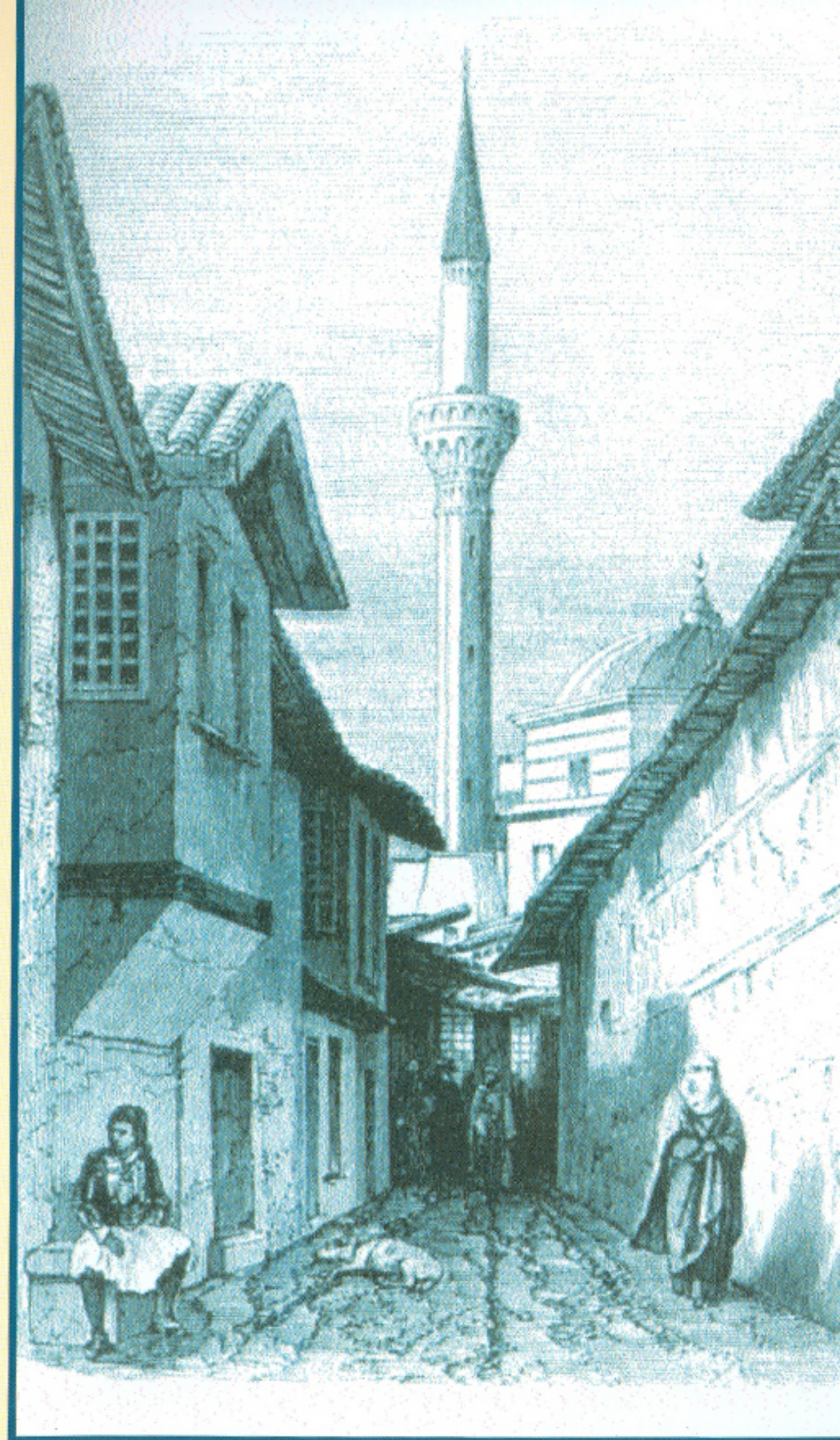
Λίνα Μουσιώνη
Επιμελήτρια Λαογραφικού Ιστορικού Μουσείου Λάρισας

«Στην πόλη υπάρχουν ακριβώς 880 μαγαζιά κι εργαστήρια. Βρίσκει κανένας, κάθε λογής επαγγελματίες. Στην καρδιά της πολιτείας, μέσα στην αγορά και στο παζάρι, βρίσκεται ένα μπεζεστένι, ίδιο φρούριο, με πετρόχτιστο θόλο και τέσσερις σιδερένιες πόρτες, που λες κι είναι το καταφύγιο της πόλης και τ' άπαρτο κάστρο της. Εκεί μέσα υπάρχουν πλούσιοι έμποροι που πουλάνε πολύτιμα πράγματα. Υπάρχουν ακόμα, 21 εμπορικά μαγαζιά. Όλα τους σκεπασμένα με κεραμίδια.

Καταπώς είναι γραμμένο στα κιτάπια του κτηματολογίου της πολιτείας, υπάρχουν 4.000 ωραία σπίτια, δίπατα, απλόχωρα, λιθόκτιστα και κεραμοσκεπαστα. Οι τοίχοι όλων των σπιτιών είναι ασβεστωμένοι. Πολλά είναι αρχοντικά κι έχουνε τρανές πόρτες. Τόσο σε τούτα τ' αρχοντόσπιτα, όσο και από τη μια και την άλλη μεριά των μεγαλύτερων και μικρότερων δρόμων, υπάρχουν πόρτες με ξύλινα κάγκελα. Σαν κοντεύει να νυχτώσει κρούνε τα τύμπανα μέσα στην πόλη κι οι φύλακες, μαζί με τους αρματολούς, σφαιλούνε όλες τούτες τις πόρτες και αρχινάνε τη φύλαξή τους. Τα μαγαζιά βρίσκονται σε ένα μέρος γύρω από το μπεζεστένι, κι είναι μια αγορά και παζάρι πιο σίγουρο και από κάστρο, μεπραμάτιες που αξίζουνε χιλιάδες φορές πότερο από το θησαυρό της Αιγύπτου».

Θεόδωρου Παλιούγκα, Η Θεσσαλία στο οδοιπορικό του περιηγητή Εβλιγιά Τσελεμπή (1668). Εισαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια. Έκδοση Λαογραφικό Ιστορικό Μουσείο Λάρισας, Λάρισα 2001, σελ. 43-44.

«Εἰς τὴν Λάρισα γίνονται δύο παζάρια τὴν εβδομάδα, Κυριακὴ καὶ Τετάρτη. Γίνεται καὶ τὴν Παρασκευὴ ἕτερον ὀλίγον. Εἰς αὐτὰ τα παζάρια ἔρχονται ἀπὸ τὸ κάθε μέρος καὶ πραγματεύονται, φέροντας ζαῖρέδες, λάδια, γεμήσια καὶ κάθε πορικόν. Πωλώντας, αγοράζουν πάλιν αὐτοῦ σιτάρι καὶ κριθάρι καὶ ἄλλα, ὅτι τοὺς χρειάζονται. Ἐχει τζαρσί μεγάλο καὶ καλόν, ἔχει καὶ μπεζεστένι θολογυρισμένον, οὐδὲν κάθονται οἱ πραγματευταὶ καὶ κάνουν τὸ νεγκότζιον τοὺς. Ἐχει χάνια αρκετὰ ὅπου κονέβουν οἱ ξένοι καὶ πραγματευταὶ ὅπου ἔρχονται ἐδῶ, εἰς τὰ ὁποῖα ἔχουν καὶ οντάδες πιασμένους, καὶ κάθονται χρονικῶς καὶ φέρνουν πρᾶματιες καὶ πωλοῦν, ὡσάν γουναρικά, ρούχα καὶ ἄλλα...»

Οἱ ἐγκάτοικοι ἐδῶ ζοῦν ὅλο με τὴν πραγματείαν τοὺς, με τὸ ἀλισβερίσι τοὺς, με τὰ ἐργαστήριά τοὺς, φέρνοντας ἐδῶ καὶ ἀπὸ ἐκεῖ πραγματείας. Τῆς μικρῆς τάξεως ζοῦν με τὰ ἔργα τῶν χειρῶν τοὺς, εἶναι ὅμως ὀλίγον τρυφηλοὶ, ἀγαποῦν πάντα νὰ τρώγουν καὶ νὰ πίνουν καλά...»

Θεοδόση Κ. Σπεράντσα, Τα περιωθέντα ἔργα τοῦ Ἀργύρη Φιλιππίδη, *Μερικὴ Γεωγραφία - Βιβλίον Ἠθικόν (1815)*, Ἀθήνα 1978, σελ. 118.

ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ ΓΙΑ ΤΟ ΜΠΕΖΕΣΤΕΝΙ

Π. ΑΣΤΡΕΙΝΙΔΟΥ-ΚΩΤΣΑΚΗ, Οικονομικὴ λειτουργία τῶν μπεζεστενίων στὴν ἀγορὰ τῆς ὀθωμανικῆς περιόδου, *Μακεδονικά* 30 (1995-96), 153-186.

Γ. ΓΟΥΡΓΙΩΤΗΣ, Το Μπεζεστένι τῆς Λαρίσης. *Σπαρμός* 27, Δεκέμβριος 1980, 4-6.

Λ. ΓΟΥΡΓΙΩΤΗ, Τα Καζαντζήδικα καὶ τὰ Ταμπάκικα τῆς Λαρίσης. Πρακτικά τοῦ Α΄ Ἱστορικοῦ- Ἀρχαιολογικοῦ Συμποσίου «Λάρισα: Παρελθόν καὶ Μέλλον», Δήμος Λαρίσης, 1985.

Γ. ΓΟΥΡΓΙΩΤΗΣ, Σχεδίασμα Μεταβυζαντινῆς-νεοελληνικῆς ἱστορίας τοῦ ναοῦ Ἀγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης. Ἱστορικὴ ἀναδρομὴ. Λάρισα 1986.

ΙΩ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ-ΛΑΡΙΣΑΙΟΥ, Ἱστορικὴ τοπογραφία ἐνός μέρους τῆς Θεσσαλίας - 1817. Εἰσαγωγή-Φροντίδα Μ. Μ. Παπαϊωάννου. Ἐκδ. Δήμου Λαρίσης, Ἀθήνα 1989.

Θ. ΠΑΛΙΟΥΓΚΑΣ, Ἡ Λάρισα κατὰ τὴν Τουρκοκρατία (1423-1881), Δήμος Λαρίσης, 1996.

Θ. ΠΑΛΙΟΥΓΚΑΣ, Ἡ Θεσσαλία στὸ οδοιπορικὸ τοῦ περιηγητῆ Εβλιγιά Τσελεμπί (1668), Λαογραφικὸ Μουσεῖο Λαρίσης, 2001.

ΕΠ. ΦΑΡΜΑΚΙΔΗ, Ἡ Λάρισα. Τοπογραφικὴ καὶ Ἱστορικὴ Μελέτη, Β΄ ἐκδοση, Λάρισα 2001. Σχόλια Κώστας Σπανός.

MACHIEL KIEL, LAZAROS DERIZIOTIS, The old Bedesten of Larissa (Yenisehir) in restoration, Seventh International Congress of Turkish Art, Warsaw 1990, 139-145.

σελ. 2

ΒΔ. τμήμα της Λάρισας (1884). Αποψη από Δυτικά. Φωτογρ. Δημ. Μιχαηλίδη.

σελ. 4

Πήλινο αγγείο από την Οτζάκι μαγούλα. Χρονολογείται στη Μέση Νεολιθική περίοδο (5.800-5.300 π.Χ.).

σελ. 5

Δίδραχμο της αρχαίας Λάρισας, 4ος αι. π.Χ.

σελ. 6-7

Πρότυπα αθηναϊκών σταθμών του τέλους του 6ου αι. π.Χ. από την αρχαία Αγορά, με σύμβολα και επιγραφές της μονάδας βάρους τους.

σελ. 8-9

Παράσταση εμπορικής συναλλαγής από αμφορέα του 6ου αι. π.Χ. με ζύγισμα εμπορεύματος σε πελώριο ζυγό χωρίς σταθμά (Μητροπολιτικό Μουσείο Νέας Υόρκης).

σελ. 10

Έξι οβελοί (=μία δραχμή) από το Ηραίο του Αργους του 7ου αι. π.Χ. (Αθήνα, Νομισματική Συλλογή).

σελ. 11

Λάρισα. Η γέφυρα του Πηνειού και ο Τρανός Μαχαλάς (1884). Αποψη από Δυτικά. Φωτογρ. Δημ. Μιχαηλίδη.

σελ. 12

Το Μπεζεστένι της Λάρισας στα 1943. Πίνακας του Wolfgang Milan, σε φωτ. του Τάκη Τλούπα, δημοσιευμένος στο Θεσσαλικό Ημερολόγιο, τ. 27, 1995.

σελ. 13

Μπεζεστένι Λάρισας. Δυτική όψη.

σελ. 14

Μπεζεστένι Λάρισας. Η ανατολική πύλη.

Μπεζεστένι Λάρισας. Κάτοψη (συμπληρωμένη) από το άρθρο των KIEL - DERIZIOTIS.

σελ. 15

Μπεζεστένι Λάρισας. Αναπαράσταση από το άρθρο των KIEL - DERIZIOTIS.

Το Μπεζεστένι των Σερρών (φωτ. της 11ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων).

σελ. 16

Μπεζεστένι Λάρισας. Δυτική όψη.

σελ. 16-17

Το Μπεζεστένι της Θεσσαλονίκης («Η αναστήλωση των βυζαντινών και μεταβυζαντινών μνημείων στη Θεσσαλονίκη», Αθήνα 1985, εικ. 161).

σελ. 18-19

Μπεζεστένι Λάρισας. Νότια όψη.

σελ. 20

Μπεζεστένι Λάρισας, σκίτσο του Αγίνωρα Αστεριάδη.

σελ. 21

Μπεζεστένι Λάρισας. Νοτιοανατολική όψη.

σελ. 22

Έλληνας έμπορος του 19ου αιώνα (σχέδιο του Ο. Μ. von Stackelberg, Τόπος και Εικόνα, εκδ. Ολκός, Αθήνα 1985, τ. Ζ', εικ. 37).

σελ. 23

Μεταξωτή μαντίλα και ασημένια πόρπη. Συλλογή Λαογραφικού Ιστορικού Μουσείου Λάρισας.

σελ. 24-25

Μπεζεστένι Λάρισας. Ανατολική όψη.

σελ. 26

Χρυσοκέντητη παραδοσακούλα με τούρκικα νομίσματα. Συλλογή Λαογραφικού Ιστορικού Μουσείου Λάρισας.

σελ. 27

«Μία οδός της Λάρισας». Χαρακτικό από το περιοδικό «L' Illustration, Journal Universel», τομ. XVIII, Paris 1851.

σελ. 28

Μπεζεστένι Λάρισας. Νότια όψη.

